

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглянуто обов'язкові риси екологічного туризму і його основні складові та базові формулювання поняття "екологічний туризм" провідними міжнародними організаціями. Визначено, що екотуризм охоплює різні види туризму: краєзнавчий, відпочинковий, пригодницький та ін. Також екологічний туризм підвищує екологічну свідомість як туристів, так і місцевих мешканців. Розглянуто основні особливості екологічного туру, які відрізняють його від масового туризму. Окреслено основні завдання та властивості екологічного туризму в умовах розвитку соціально-економічної сфери сільських територій України. Зазначено, що екологічний туризм є ефективним засобом економічного і соціального відродження сільських територій України.

Проаналізовано темпи розвитку екологічного туризму в світі та Україні, а також стан забезпеченості територій нашої держави відповідними екологічними ресурсами. Окреслено основні перешкоди розвитку екотуристичного підприємництва в межах сільських громад. Водночас описані цільові заходи щодо пожевлення екотуризму як ланки рекреаційної індустрії територіально визначених Державною програмою формування національної екологічної мережі. Окреслено роботу асоціації активного та екологічного туризму в частині проведення навчання для бажаючих займатись екологічним туризмом у своєму регіоні, розробки Дорожньої карти туристичної реформи України, організації конференції та круглих столів з обговорення актуальних питань розвитку активного та екологічного туризму.

Охарактеризовано екологічний туризм як вразливий сектор господарської діяльності, де природні лиха, негода, погіршення іміджу території, загострення криміногенної ситуації та безліч інших обставин кардинально впливають на обсяг потоків споживачів рекреаційних послуг. Тому запропоновано впровадження ефективного та конкурентоспроможного екотурпродукту, що потребує підвищення комплексності, а також зазначено важливість нормативно-правової та фінансової допомоги з боку держави.

Запропоновано напрями покращення екопродукту, запровадження стандартизації та удосконалення комплексу супутніх екотуристичних послуг як складової стимулювання підприємницької ініціативи для підвищення соціально-економічного рівня життя населення у межах сільських територій України.

Ключові слова: екологічний туризм, сільська територія, підприємницька діяльність, довкілля.

JEL: Q57

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток сільських територій України потребує пошуку нових шляхів його забезпечення. Поряд з поширеним сільським зеленим туризмом сьогодні виокремлюється такий напрям як екологічний туризм. В Україні є природні території, що мало змінені діяльністю людини, тому екотуризм з відпо-

відальним ставленням до природи і якнайменшим впливом на довкілля має перспективи для розвитку. Цей вид туризму сприяє стійкому розвитку територій, передбачає участь місцевого населення у наданні послуг, створює економічні стимули до охорони довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань значення екологічного туризму як складової розвитку туристичної сфери присвячені праці В. В. Бондаря, Я. Л. Ганжі, М. О. Голуба, О. Г. Зими, М. Т. Кулініча, С. Новицької. Питання рекреаційного та культурного потенціалу екологічного туризму розкриті у працях О. А. Воробьова, В. М. Мозгальової, В. Д. Олійник, Н. В. Шумлянської та ін. Соціально-економічне значення екологічного туризму як складової сталого розвитку досліджувались у наукових працях Л. Г. Богуш, Г. А. Білецької, О. Ю. Давидової, С. П. Кузика, П. С. Кузика, Н. В. Полстяної, М. Й. Рутинського та ін.

Виділення невирішеної проблеми. Поряд з проведеними дослідженнями ролі та значення екологічного туризму недостатньо розкритими є питання його впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Формування цілей статті. Зважаючи на потреби подальших досліджень метою статті є: визначення ролі екологічного туризму як складової соціально-економічного розвитку сільських територій України, а також напрямів цієї діяльності на окремих категоріях територій; виявлення шляхів пошуків екологічного туризму в межах сільських громад з урахуванням досвіду і проблем його розвитку в умовах необхідності збереження екосистем.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з погіршенням стану навколишнього середовища останнім часом відбувається пошук альтернативних напрямів використання туристичних ресурсів, де доволі вагомим є природна складова. Одним з таких напрямів, що активно розвивається в усьому світі, дослідники називають екологічний туризм [1].

Власне екологічний туризм представляє собою вид орієнтованого на природу туризму, який відбувається у природному середовищі і, крім цього, має ряд визначальних ознак, притаманних цьому специфічному виду діяльності згідно з міжнародними стандартами. Зокрема, обов'язковими рисами екотуризму мають бути:

- освітня складова, тобто ознайомлення з природними цінностями;
- природоохоронна складова, тобто безпосередня участь або внесок в охорону довкілля;
- соціальна складова, що передбачає участь в екотуристичній діяльності місцевих громад.

Ряд міжнародних організацій виробив свої власні визначення екологічного туризму, що в деталях розрізняються, але є дуже подібними. Саме їх загальні риси і визначають той зміст екотуризму, що на сьогодні є загальноновизнаним у світі [2].

Згідно з Міжнародною Спілкою Охорони Природи: "Екотуризм – мандрівка з відповідальністю перед довкіллям по відносно непорушеним природним територіям з метою відпочинку та вивчення природних і культурних цінностей, що сприяє охороні природи, спричиняє мінімальний вплив на довкілля, забезпечує активну соціально-економічну участь місцевих жителів та отримання ними переваг від цієї діяльності".

Міжнародне Екотуристичне Товариство: "Екотуризм – це відповідальна мандрівка у природні території, що сприяє охороні довкілля та підвищує добробут місцевого населення".

Всесвітній фонд дикої природи: "Екотуризм – туризм, що передбачає мандрівки у місця з відносно недоторканою природою, з метою отримати уявлення про природні

та культурно-етнографічні особливості даної місцевості, що не порушує при цьому цілісності екосистем та створює такі економічні умови, за яких охорона довкілля і природних ресурсів стають вигідними для місцевого населення”.

Існує також чимала кількість інших визначень (що говорить про актуальність цього питання), проте саме їхні спільні риси дозволяють виокремити основні принципи екотуризму, що їх підтримує більшість експертів у цій галузі. Саме дотримання цих принципів дає змогу виокремити екологічний туризм серед інших видів туризму та обумовлює його соціальне значення [2].

Екотуризм охоплює різні види туризму: краєзнавчий, відпочинковий, пригодницький та ін. за умови, що особа, яка бере участь в екологічному турі, свідомо не втручається у природні екосистеми, виражаючи повагу до навколишнього середовища і культури місцевих мешканців, а її туристичні видатки поповнюють фонди охорони природи та місцевого населення [3].

Екологічний туризм підвищує екологічну свідомість як туристів, так і місцевих мешканців, які побачивши зацікавленість регіоном, починають більше цінувати природні багатства і брати участь в їх охороні. Екологічний туризм забезпечує кошти на підтримку охоронних програм, догляд парків, видання карт та брошур.

Екотур має особливості, які в сукупності відрізняють його від масового туризму. Подорож до природних територій здійснюється порівняно невеликими групами. Мотивація туристів, полягає у потребі спілкування з природою, прагненні отримати естетичне і моральне задоволення від неї, побачити унікальні ландшафти. Ще однією особливістю екотуризму є екологічна свідомість подорожуючих. Туристи готові на деякий час забути про вигоди цивілізації, можливо навіть тимчасово відмовитись від певних звичок заради підтримання довкілля у належному стані. Крім того, екотуризм передбачає певну екологічну освіту в комплексі з глибоким пізнанням пам'яток природи, архітектури, культурних особливостей місцевого населення [3].

Екологічний туризм є ефективним засобом економічного і соціального відродження сільських територій України. Індустрія екотуризму виконує важливі функції у розвитку господарського комплексу й економіки країни, регіону, області, оскільки: збільшує місцеві доходи; створює нові робочі місця; сприяє розвитку галузей, що орієнтовані на виробництво екотуристських послуг; розвиває соціальну і виробничу інфраструктуру в туристських центрах; збільшує надходження в бюджет [4].

Основними завданнями екологічного туризму є такі:

- а) звернення до природи й використання переважно природних ресурсів;
- б) не завдавати шкоди або мінімізувати її щодо середовища існування;
- в) спрямованість на екологічну освіту і просвіту, формування культури відносин рівноправного партнерства з природою;
- г) збереження об'єктів місцевої соціокультурної сфери;
- д) економічна ефективність, забезпечення сталого розвитку тих районів, де він здійснюється [1].

Основні властивості екологічного туризму такі.

По-перше, екологічний туризм – це насамперед подорож і відвідування збережених належним чином природних територій, представлених у всьому світі здебільшого національними та природними парками, резерватами й іншими типами природних територій, що охороняються.

По-друге, він передбачає наявність певних, доволі жорстких правил поведінки для туристів, їх дотримання є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі.

По-третє, екологічний туризм характеризується відносно слабким негативним впливом на природне середовище, тому його іноді називають "м'яким туризмом". Саме із цієї причини він став практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах природних територій, що особливо охороняються.

По-четверте, екологічний туризм передбачає: місцеві спільноти не лише працюють як обслуговуючий персонал, а й продовжують жити на території, що охороняється, вести звичний уклад життя, займатися традиційними видами господарювання, які забезпечують оцадний режим природокористування. Закономірно це приносить певний прибуток населенню, сприяє його соціально-економічному розвитку.

По-п'яте, екологічний туризм поєднує відпочинок, розваги й екологічну освіту для мандрівників [5].

За оцінками, туризм, пов'язаний з відвідуванням місць дикої природи, в різних регіонах світу охоплює 20–60% загального обсягу туристичних послуг; темпи розвитку екотуризму в 2–3 рази перевершують динаміку інших видів рекреації, на сукупність його послуг уже припадає 15% світового туристичного ринку. Водночас в Україні всупереч зростаючому попиту вітчизняних та іноземних туристів (перш за все, з пострадянських держав, а також ЄС, де перевагу проведенню відпустки в сільській місцевості, наприклад, віддає 35% городян), просторові можливості розвитку екотуризму нині обмежені (екологічно чисті території становлять 5% площі України). Це вимагає не лише вдосконалення мережі об'єктів ПЗФ у процесі реалізації довгострокової екологічної стратегії, а й оптимізації правових та економічних засад використання цих об'єктів і навколишніх малоурбанізованих територій з метою створення інфраструктури та поліпшення змістового наповнення послуг екотуризму [6, с. 255].

Цільові заходи щодо поживлення екотуризму як ланки рекреаційної індустрії територіально можливо прив'язувати до визначених Державною програмою формування національної екологічної мережі на 2000–2015 рр., що розроблена на виконання міжнародної угоди про входження України до пан'європейської екомережі ЕСОМЕТ (засобу реалізації Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття континенту, затвердженої в 1995 р.), основних її каркасних ядер (значних ділянок із досить високою часткою збережених природних ландшафтів) та екокоридорів – широтних за природно-кліматичними зонами (Поліського, Слобожанського, Степового, Причорноморсько-Азовського) і меридіональних за долинами великих річок (Дунайського, Дністровського, Південнобузького, Дніпровського, Сіверськодонецького), а також до відповідних елементів регіональних екомереж, які рекомендується створювати для повного охоплення збереженого ландшафтного і біорізноманіття [6].

Водночас за часткою природоохоронних територій Україна належить до держав з низьким рівнем заповідності, оскільки в Польщі, Франції та Німеччині, зокрема, лише на ландшафтні парки припадає від 8,1 до 19,0% площі (в Україні – 0,8%). По регіонах частка заповідних територій коливається від менше ніж 1% на Вінниччині, Дніпропетровщині, Київщині, Кіровоградщині та Харківщині до 14–30,2% – у Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій областях, містах Київ та Севастополь [7, с. 181–182; 8, с. 191]. Віддаленим орієнтиром залишається і регламентоване угодою щодо входження до пан'європейської екомережі зобов'язання збільшити сукупну площу природних територій з особливим режимом охорони до стандартів ЄС, тобто не менше ніж 10% площі країни.

В Україні одним з найбільш активних організаторів роботи у сфері екологічного туризму є асоціація активного та екологічного туризму. За її сприяння в нашій державі проводяться

екотуристичний фестиваль “Черемош-фест”, дитячі велоперегони “Дивогонка”, конкурс лідерів активного та екологічного туризму України та інше. У 2015–2016 рр. впроваджується проект GREENWAYS для сприяння розвитку територій України з потенціалом для активного та екологічного туризму. Асоціація проводить навчання для бажаючих займатись екологічним туризмом у своєму регіоні, розробляє Дорожню карту туристичної реформи України, організовує конференції та круглі столи з обговорення актуальних питань розвитку активного та екологічного туризму. За сприяння фахівців видано довідник з планування велосипедної інфраструктури, який засновано на німецькій методичці планування веломереж і адаптований до використання в Україні [3].

Незважаючи на активну роботу асоціації в Україні сьогодні розвиток екологічного туризму в межах сільських територій загалом відбувається не внаслідок продуманої політики регіонального і місцевого планування, а екстенсивно, як стихійний інноваційний продукт ринку.

Цей вид діяльності для сільського населення сьогодні стикається з багатьма перешкодами: природними, фінансовими та адміністративними, оскільки розвивати екологічний туризм на певній сільській території краще у співпраці із туристичними організаціями, які будуть пропонувати відпочинок еко туристам саме в їх регіоні. Водночас сільське населення має фінансові проблеми з оформлення відповідних умов проживання та забезпечення туристів. Екологічний туризм – вразливий сектор господарської діяльності. Будь-які природні лиха, негода, погіршення іміджу території, загострення криміногенної ситуації та безліч інших обставин кардинально впливають на обсяг потоків споживачів рекреаційних послуг. Саме тому туроператори екологічного туризму повинні планувати виникнення непередбачених ситуацій, тобто вони мають закладати у план певну частку потенційних ресурсів, які необхідні для здійснення тактичного планового маневрування [4].

Результативне (а не декларативне) планування потребує досвіду та відповідних знань і вмінь, тому до розробки планів щодо розвитку екологічного туризму варто залучати кваліфікованих осіб з місцевих адміністрацій і громадських організацій, інформованих осіб з місцевого населення. Актуальною є потреба партнерства і при плануванні потрібно звертати увагу на наявні моделі співпраці між зацікавленими сторонами.

Намір розпочати діяльність у сфері екологічного туризму має бути викладений у вигляді письмових розрахунків у бізнес-плані господарської діяльності. Щоб бізнес-план був успішним, він має базуватися на реальних даних. При підготовці бізнес-плану треба чітко усвідомлювати й кількісно оперувати такими ключовими бізнес-категоріями, як фінанси, час, людські ресурси, створення екотуристичного продукту, реклама, складові сервісу, складові конкурентоспроможності екотуристського продукту та його особливості [4]. Для того, щоб розпочати такий вид діяльності, у сільських жителів часто бракує необхідного досвіду та освіти.

Позитивний вплив на підвищення соціально-економічних умов населення сільських територій може мати введення стандартизації комплексу характерних і супутніх послуг екотуризму, удосконалення контролю за дотриманням стандартів і нормативів, продовження сертифікації відповідних суб'єктів господарювання.

Важливим є впровадження ефективного та конкурентоспроможного екотурпродукту, що потребує підвищення комплексності шляхом стимулювання організації культурних турів на майстерні народних промислів, етнокультурних турів з відвідування атракцій місцевого колориту, в тому числі сільськогосподарських свят. Самі власники агроєкосадиб для підвищення рівня зацікавленості туристів створюють музеї

стародавнього побуту, ремесел і української спадщини, осередки активного туризму та оздоровлення в умовах природного середовища та інше [6].

Сьогодні актуальним є подальший розвиток мережі об'єктів ПЗФ на засадах збалансування всіх форм життєдіяльності навколо і на цих територіях (у тому числі правил проживання та структури зайнятості місцевого населення) з урахуванням їх еколого-соціальної та економічної ролі; визначення центрів туристичного обслуговування і режимів використання об'єктів рекреації в межах туристичних маршрутів; модернізації інженерної і транспортної інфраструктури об'єктів ПЗФ (особливо їх охоронних зон) та навколишніх територій; розробки мережі еталонних маршрутів та екскурсій за різними видами екотуризму (з урахуванням результатів досліджень історії рекреаційних елементів ресурсного потенціалу об'єктів ПЗФ), необхідних для створення моделей у регулювання турпотоків з різними формами пересування [9, с. 222].

Стимулювання підприємницької ініціативи з розвитку комфортної інфраструктури екотуризму потребує впровадження єдиного податку на рівні мінімуму оподаткування в галузі сільського зеленого туризму. Для організації необхідних умов у сфері екологічного туризму підприємці потребують довгострокових пільгових кредитів на реконструкцію і нове будівництво агроосель та міні готелів. Водночас запровадження податкових пільг і преференцій для інвесторів (суб'єктів господарювання), залучених до створення туристичної інфраструктури дасть змогу прискорити розвиток інфраструктури екотуризму у сільських громадах.

Важливим є створення мережі навчальних центрів з основ організації, менеджменту й маркетингу на базі профільних державних структур, а також удосконалення системи професійної освіти в регіоні завдяки розширенню вивчення спеціальностей, необхідних для реалізації функцій природоохоронних територій (зокрема, щодо розміщення, обслуговування та організації дозвілля туристів різного віку та категорій).

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Сьогодні є недостатніми зусилля ініціативних груп та населення у сфері організації екологічного туризму в межах сільських територій. Організація такого виду господарської діяльності на території сільських громад потребує узгодження державного і громадського регулювання ринку послуг екотуризму (зокрема, щодо їх сертифікації та досягнення споживчого визнання, збалансування територіальних пріоритетів, а також маркетингових стратегій профільних суб'єктів господарювання та їх об'єднань).

Підвищення соціально-економічного рівня населення сільських територій потребує забезпечення з боку держави відповідної нормативно-правової бази ведення екологічного туризму, пільгового оподаткування суб'єктів-підприємців даної сфери, мережі навчальних центрів, які забезпечать бажаних навчально-методичним матеріалом та нададуть практичні рекомендації з організації та ведення екотуристичної діяльності в межах сільських територій.

Література

1. Шумлянська Н. В. Екотуризм як форма долучення до природної та культурної спадщини [Електронний ресурс] / Н. В. Шумлянська // *Культура України*. – 2014. – Вип. 47. – Режим доступу : <http://www.ic.kharkov.ua/RIO/kultura47/15.pdf>
2. *Еко і сільський туризм: точки перетину* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mykrai.wordpress.com>
3. *Українська асоціація активного та екологічного туризму* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uaeta.org/ua/tourism/17>

4. Білецька Г. А. Розвиток екотуризму як засіб економічного зростання Хмельницької області / Г. А. Білецька // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №10. – Т. 2. – С. 245–247.
5. Луцька Н. І. Маркетингова інноваційна стратегія розвитку туристичного бізнесу. Інвестиції: практика та досвід / Н. І. Луцька, І. З. Криховський. – 2009. – №6. – С. 27–30.
6. Богуш Л. Г. Екотуризм як вектор інтеграції соціально-економічної та екологічної складових сталого розвитку [Електронний ресурс] / Л. Г. Богуш. – Режим доступу : <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2008/Bogush.pdf>
7. Руцьків О. І. Проблеми розвитку екологічного туризму в Україні // Вісник наукових досліджень. – 2006. – Вип. 1. – С. 180–183. – (Серія “Туризм”).
8. Блэкберн А. А. Региональные ландшафтные парки как туристско-рекреационные предприятия в контексте устойчивого развития туризма в Украине / А. А. Блэкберн // Вісник ДІТБ. – 2005. – № 9. – С. 190–196. – (Серія “Економіка, організація і управління підприємствами в туристичній сфері”).
9. Ерчак О. В. Формирование условий для развития экотуризма на особо охраняемых природных территориях / О. В. Ерчак // Эколого-экономический механизм сохранения биоразнообразия особо охраняемых природных территорий. – Брест : Альтернатива, 2007. – С. 221–222.

References

1. Shumlanska N. V. Ecotourism as a form of attachment to the natural and cultural heritage / N.V.Shumlanska // Culture Of Ukraine. – 2014. – № 47. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura47/15.pdf>
2. Eco and rural tourism: point of intersection [Electronic resource]. – Access mode : <https://mykrai.wordpress.com>
3. Ukrainian Association of active and eco-tourism [Electronic resource]. – Access mode : <http://uaeta.org/ua/tourism/17>
4. Biletska G. A. Development of ecotourism as a means to economic growth of Khmelnytsky region / G. A. Biletska // Bulletin of the Khmelnytsky National University. – 2010. – № 10. – Т. 2. – P. 245–247.
5. Lutska N. I. Marketing innovation strategy of development of tourist business. Investments: practice and experience / N. I. Lutska, I. Z. Kryxovsky. – 2009. – № 6. – P. 27–30.
6. Bogush L. G. Ecotourism as a vector of integration of socio-economic and environmental components of sustainable development [Electronic resource] / L. G. Bogush. – Access mode : <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2008/Bogush.pdf>
7. Rytziv O. I. Problems of development of ecological tourism in Ukraine // Bulletin of scientific research. Ser.: Tourism / Halych Institute. V. Chornovil. – Ternopil, 2006. – № 1. – P. 180–183.
8. Blackbourne A. A. Regional landscape parks as tourist-and-recreational businesses in the context of sustainable development of tourism in Ukraine / A. A. Blackbourne // Bulletin DMTB : Economics, organization and management of enterprises in the tourism sector. – 2005. – № 9. – P. 190–196.
9. Erchak O. V. Formation of conditions for the development of ecotourism on specially protected natural territories / O. V. Erchak // the ecological and economic mechanism of conservation of biodiversity of especially protected natural territories-Brest : Alternative, 2007. – P. 221–222.

Редакція отримала матеріал 22 грудня 2015 р.